

*О.Симончук,
кандидат соціологічних наук*

**ПОМАРАНЧЕВА РЕВОЛЮЦІЯ:
ПОВСТАННЯ СЕРЕДНЬОГО КЛАСУ? ТАК!
За даними моніторингу**

Теза про те, що успіх помаранчевої революції забезпечила підтримка насамперед представників великого, середнього і малого бізнесу, виникла вже під час перебігу тих історичних подій і першого осмислення їх головних акторів. Події, започатковані президентською виборчою кампанією 2004 р., деякі експерти оцінили як буржуазну революцію. Спробую довести цю тезу емпірично.

За даними моніторингу Інституту соціології НАН України, осінні події мали справді великий розмах: учасником революції визначив себе кожен п'ятий (20,8%) українець. До категорії “учасників” віднесено респондентів, які на запитання анкети “*Чи брали Ви участь в акціях протесту в період помаранчевої революції?*” відповіли: “брав участь в акціях у Києві”, “брав участь в іншому місті” й “допомагав мітингуючим (продуктами, речами, грошима тощо)”. Більшість з них виступила на боці опозиційного кандидата: 89,9% третьому турі виборів голосували за В.Ющенко і лише 6,4% – за В.Януковича.

Через те що український електоральний простір мав чітку регіональну диференціацію, соціальна підтримка помаранчевої революції була асиметрична за регіонами: в акціях протесту на заході України брали участь 52,4% населення, у Центрі – 24,8%, на Сході – 8%, на Півдні – 5%. Саме зважаючи на цю географічну специфіку, вважаю цікавим розглянути дані щодо головних акторів революції як за вибіркою в цілому, так і окремо в показових для нашої мети західних і центральних областях (вони

становлять 916 осіб – половину вибірки), де була найвища концентрація політично активних громадян.

Розглянемо соціальний склад учасників революції у двох вимірах: визначаючи частку різних за типом зайнятості груп населення серед учасників і частку учасників у кожній з цих груп. За типом зайнятості респонденти згруповані в шість категорій: “фахівці” (фахівці з вищою або середньою спеціальною освітою технічного профілю, а також у галузі науки, культури, освіти, охорони здоров’я), “підприємці” (як ті, хто займається дрібним бізнесом або індивідуальним підприємництвом, так і підприємці великого або середнього бізнесу), “службовці”, “робітники” (кваліфіковані й різнороби, підсобні робітники), “студенти”, “непрацюючі” (домогосподарки й непрацюючі пенсіонери).

Вивчаючи соціальний склад активістів осінніх подій, надамо спочатку оцінку чисельності серед них різних за типом зайнятості груп населення. Згідно з таблицею 1 більшу частину учасників становили робітники (29,6%), пенсіонери і домогосподарки (28,0%), а меншу – фахівці (17,7%), студенти (9,0%), службовці (8,0%) і підприємці (7,7%). Однак, незважаючи на більшість робітників і пенсіонерів у складі учасників, трактувати ці дані як свідчення пролетарського характеру революції передчасно. Вони відображають, скоріше, велику вагу цих груп серед населення.

Таблиця 1
Розподіл різних за типом зайнятості груп населення
серед учасників помаранчевої революції (%)

<i>Групи за типом зайнятості</i>	<i>Учасники із Західного й Центрального регіонів</i>	<i>Учасники за вибіркою в цілому</i>
Робітники	30,3	29,6
Непрацюючі	27,2	28,0
Фахівці	18,0	17,7
Студенти	10,0	9,0
Підприємці	7,7	7,7
Службовці	6,9	8,0

Розділ 1

Зовсім інша картина соціальних акторів революції складається, якщо оцінювати частку їх у різних за типом зайнятості групах населення (табл. 2). Як бачимо, яскравою домінантою серед учасників революції є підприємці і студенти – майже дві третини з цих груп у Західному і Центральному регіонах брали участь в акціях протесту (за вибіркою в цілому частка революційно активних студентів становить майже 40%, підприємців – третину). На боці революції було й близько половини всіх фахівців і робітників з двох регіонів (за вибіркою в цілому – 27,2% фахівців і 23,9% робітників). Найменш активними виявилися службовці, лише третина яких у Західному і Центральному регіонах брали участь у подіях, та непрацюючі пенсіонери і домогосподарки – серед них лише п'ята частина симпатиків революції (за вибіркою в цілому серед учасників 19,1% службовців і 14,0% непрацюючих). Хоча напередодні президентських виборів економічні “бонуси” від імені провладного кандидата отримали різні категорії населення, та саме пенсіонери з огляду на підвищення пенсій були найбільш лояльними до влади. Отже, серед різних груп за типом зайнятості лідерами подій виявилися студенти і підприємці, а також фахівці й робітники. Тобто помаранчева революція за своїми цілями найбільш відповідала інтересам і прагненням саме цих соціальних груп.

Таблиця 2

Розподіл учасників помаранчевої революції
серед різних за типом зайнятості груп населення (%)

Групи за типом зайнятості	Західний і Центральний регіони		За вибіркою в цілому	
	Учасники акцій	Ті, хто не брав участі	Учасники акцій	Ті, хто не брав участі
Фахівці	46,1	53,9	27,2	72,8
Підприємці	64,5	35,5	32,4	67,6
Службовці	32,1	67,9	19,1	80,9
Робітники	43,6	56,4	23,9	76,1
Студенти	63,4	36,6	38,9	61,1
Непрацюючі	21,6	78,4	14,0	86,0

І хоча високий рівень участі ряду, за типом зайнятості, груп підприємців і студентів, фахівців і робітників під час революційних подій був схожим, форми підтримки значно різнилися (*табл. 3*). Якщо внесок студентів був переважно у формі безпосередньої участі в акціях протесту на київському Майдані чи в іншому місті (63,4%), то підприємці забезпечували найбільш вагому фінансову і матеріальну допомогу (19,4% проти 2,4% серед студентів) поряд з відкритою участю в різних акціях (64,5%). Хоча серед фахівців і робітників частки тих, хто брав безпосередню участь в акціях протесту в Києві й інших містах, за розмірами були близькими (близько 40% відповідних груп у Західному і Центральному регіонах), то допомога мітингуючим продуктами, речами, грошима серед фахівців була майже вдвічі поширенішою, аніж серед робітників – відповідно 17,6% і 9,4%. Тобто фахівці були групою, яка або впевненіше, ніж робітники, почувалася економічно і могла зробити фінансовий чи матеріальний внесок на потреби революції без знесилення інтересів своєї сім'ї, або її представники були більш свідомими і відповідальними за долю революції. Отже, збереження високого рівня активності Майдану протягом тривалого періоду потребувало значного фінансування.

Вважають, що основними джерелами фінансування революції була підтримка з боку знаних в Україні представників великого бізнесу, а також західних держав. Однак відомо, що під час революції було зібрано 20 млн гривень, надано значну допомогу учасникам Майдану їжею, теплим одягом, житлом тощо. Дані моніторингу демонструють, що внесок пересічних українців був значним. Серед різних за типом зайнятості груп саме підприємці і фахівці поряд з великою активністю в акціях протесту відігравали провідну роль й у фінансовому та матеріальному забезпеченні революції: кожен третій з них надавав допомогу мітингуючим.

Таблиця 3

**Форми участі у помаранчевій революції
серед різних за типом зайнятості категорій населення
(запитання із сумісними альтернативами, %)**

Групи за типом зайнятості	Брав участь в акціях протесту в Києві		Брав участь в акціях протесту в іншому місті		Допомагав митингуючим (продуктами, речами, грошима)	
	За двома регіо- нами	За вибіркою	За двома регіо- нами	За вибіркою	За двома регіо- нами	За вибіркою
Фахівці	18,6	9,4	19,6	13,4	17,6	9,4
Підприємці	29,0	12,2	35,5	17,6	19,4	12,2
Службовці	3,6	2,3	26,8	14,5	7,1	4,6
Робітники	11,0	6,2	27,1	14,5	9,4	5,2
Студенти	26,8	15,3	36,6	23,6	2,4	1,4
Непрацюючі	2,1	1,3	14,0	9,5	7,0	4,2

Дискутуючи щодо мотивів участі громадян у масових акціях протесту, експерти оцінюють українську революцію за суттю не як економічно детерміновану подію, а як виступ громадян проти антидемократичного режиму. І самі учасники також власне протест проти влади вважають провідним чинником активності громадян після виборів (табл. 4). Хоча економічний чинник, пов'язаний із сподіванням на поліпшення свого матеріального становища, названо другим за значенням, проте він не є головним, а скоріше, супутнім мотивом прояву активності людей. Думка респондентів, які не брали участі в акціях протесту, щодо структури головних чинників подібна до думки учасників, хоча й не збігається за значеннями.

Мотиваційні витоки участі в революції її головних акторів – підприємців і фахівців – також пов'язані саме із зневажанням владою прав людини. За два роки до революції, вивчаючи політичні орієнтації і протестні настрої представників українського середнього класу [1], ми кон-

статували, що більшість з них політично неупереджені й громадсько пасивні, мають вкрай низький рівень довіри до інститутів влади, не відчують потреби в громадських об'єднаннях, не готові до створення й свідомої підтримки політичних партій, реалізують свої погляди і волевиявлення виключно шляхом участі у виборах. Серед них панувала стала думка про неможливість впливу на владні структури, про непорядність влади, її корумпованість, мафіозну сутність механізмів її дії, байдужість до вимог громадян, відсутність єдиних для всіх законів та віри в успіх колективних дій, у доцільність самоорганізації людей. І хоча чверть респондентів висловлювали готовність узяти участь у мітингах протесту на захист законних прав, проти погіршення рівня життя, однак вони були прихильниками переважно поміркованих (дозволених) форм протесту. Ніщо не давало сигналу передбачити, що категорії населення, які, власне, і становлять середній клас, готові підтримати неконституційні, кардинальні заходи на захист своїх законних прав. Під час проведення глибинних інтерв'ю із 40 представниками українського середнього класу ми цікавилися, чи можуть вони справляти вплив на суспільні процеси. Більшість респондентів вважали вибори єдиним реальним механізмом впливу на суспільні процеси, а тому участь у них вважали своїм обов'язком. Мабуть, радикалізація протестної поведінки представників середнього класу, зазвичай політично пасивної і консервативної частини українського населення, була пов'язана з усвідомленням втрати внаслідок фальшування виборів єдиного конституційного способу зміни майбутнього, наближення далеко відкладених соціальних очікувань. Отже, під час помаранчевої революції фахівці й підприємці набули позитивного досвіду політичної та громадянської активності, вперше належним чином реалізували призначення середнього класу як ініціатора й лідера громадського руху, продемонструвавши високий рівень солідарності й згуртованості в обстоюванні своїх інтересів.

Розділ 1

Таблиця 4

Думка респондентів щодо основних чинників політичної активності громадян у період помаранчевої революції (запитання із сумісними альтернативами, %)

<i>Чинники активності громадян</i>	<i>Учасники акцій протесту</i>	<i>Ті, хто не брав участі в акціях протесту</i>
Протест проти влади	54,1	38,7
Надія на поліпшення свого матеріального становища	38,1	28,4
Неприйняття кандидатури одного з претендентів на посаду Президента	31,2	22,9
Пробудження української національної свідомості	37,3	13,9
Емоційний протест проти несправедливості	30,4	17,3
Бажання взяти участь у яскравому і видовищному заході	3,7	11,5
Турбота про майбутнє своїх дітей	30,7	19,3
Вибір між добром і злом	20,5	11,2
Вибір геополітичних орієнтацій між Заходом і Росією	3,5	5,7
Важко відповісти	2,4	19,2

На думку респондентів, помаранчева революція розв'язувала проблему не лише демократичного устрою суспільства, а й формування національної самоідентичності. Більшість її учасників (70,4%) вважають, що революція поклала початок народженню політичної нації в Україні (серед тих, хто не брав участі в подіях, таких 28,1%). 37,3% активістів згодні з думкою, що сама революція була наслідком пробудження національної свідомості (проти 13,9% серед неучасників). Україну як свою Батьківщину сприймають 94,9% учасників і 89,5% пасивних громадян. Але показово, що за можливості вибору 73,3% учасників безумовно обрали б Україну Батьківщиною, і ще 14,1% – можливо, тоді як серед неучасників позитивно на це проек-

тивне запитання відповіли значно менше респондентів – 52,7% і 23,9% відповідно.

Одним із наслідків історичних подій осені 2004 р. вважають “революцію очікувань” [2]. Виявляється вона у значному поліпшенні соціально-психологічного клімату в суспільстві (до того ж, як з’ясувалося, серед усіх груп населення, незалежно від віку, статі, рівня освіти) й зростанні оптимістичної спрямованості оцінок українців щодо довгострокових суспільних перспектив. Серед переможців помаранчевої революції очікування щодо соціальних змін у найближчі десять років мають оптимістичнішу спрямо-

Таблиця 5
Очікування учасників акцій протесту і тих, хто не брав у них участі, щодо соціальних змін через десять років (%)

Очікувані зміни	Цілком чи скоріше впевнені		Важко сказати, впевнені чи ні		Скоріше чи зовсім не впевнені	
	Учасники акцій	Ті, хто не брав участі	Учасники акцій	Ті, хто не брав участі	Учасники акцій	Ті, хто не брав участі
Ситуація в Україні стане кращою, ніж сьогодні	87,2	53,0	8,8	33,8	3,9	13,1
Більшість громадян України матимуть гідні умови життя	77,3	43,8	17,4	36,4	5,3	19,8
У розвинених країнах до українців ставитимуться з повагою	79,1	45,1	14,7	36,5	6,1	18,4
В Україні значно знизиться рівень злочинності	60,9	31,5	25,7	40,8	13,4	27,6
Політичні лідери будуть більше враховувати інтереси і думку простих людей	68,6	32,0	19,5	35,8	12,0	32,3
Пенсії будуть не нижчі за прожитковий мінімум	77,6	47,0	15,5	34,6	6,9	18,4
Вдасться практично покінчити з корупцією та тіньовою економікою	47,4	23,4	32,0	36,6	20,5	39,9
Необхідна медична допомога буде доступною для більшості населення	55,7	28,0	26,7	37,2	17,6	34,8
Якісна освіта стане загальнодоступною	55,9	29,2	26,7	35,9	17,3	34,9

Розділ 1

ваність, ніж серед населення в цілому й, тим паче, серед тих, хто не брав участі у подіях (*табл. 5*). Відмінність у соціально-психологічних настроях цих груп виразна: поперше, учасники (на відміну від неучасників) виключно оптимістично оцінюють довгострокові перспективи країни за всіма позиціями, по-друге, співвідношення оптимістів серед цих груп щодо майбутніх соціальних змін різниться майже вдвічі.

Про виключно позитивний характер наслідків революційних подій для учасників (зокрема, й для представників середнього класу як лідера протестного руху) свідчать відповіді на низку запитань. Так, дві третини учасників акцій протесту почуваються у вигравші у результаті революції і лише 5,6% (серед них виключно електоральні симпатички В.Януковича) – у програші (проти 23,3% і 13,6% відповідно серед неучасників). Крім того, оптимістів, які вважають, що у найближчий рік життя більш або менш налагодиться, вдвічі більше серед активістів революції, ніж серед тих, хто ігнорував події (відповідно 62,9% і 34,2%), а ось песимістів, які впевнені, що ніякого покращення не станеться, навпаки, вдвічі менше (9,1% і 20,8%).

На завершення попереднього аналізу кілька констатацій. Не применшуючи ролі робітників та інших верств населення в помаранчевій революції (їхній внесок у справу революції був значним) та віддаючи належне студентам як найактивнішим її учасникам, зазначимо, що головною соціальною базою й рушієм її був середній клас, що складається як з підприємців, так і з фахівців та менеджерів. Ці люди, серед пересічних українців більш або менш незалежні фінансово, найбільшою мірою підтримали революцію як своєю особистою участю, інтелектуальним капіталом й технологіями, так і фінансово. Основним змістом подій було не виборювання певними групами населення передусім своїх економічних інтересів у класовому протистоянні, а обстоювання демократичних свобод – насамперед права вільного політичного вибору. Учасники револю-

ції не мали єдиної ідеології, їх надихали ідеї лібералізму, свободи і морального очищення, зміни попередньої політичної влади. Одним з наслідків революційних подій можна вважати поліпшення соціально-психологічного клімату і самопочуття не лише серед учасників акцій, а й пасивної частини населення, зростання оптимістичної спрямованості соціальних очікувань на найближче майбутнє, піднесення патріотизму і народження національної громадянської самоідентичності. Переважна більшість активістів уже в наступні десять років очікують в Україні “економічного чуда” й успішного розв’язання основних соціальних проблем. Однак масовий оптимізм залишатиметься капіталом нової влади, ресурсом стабілізації та інтеграції суспільства лише за умови ефективної реалізації цих очікувань.

Література

1. *Симончук Е.В.* Средний класс: люди и статусы. – К., 2003.
2. *Головаха Е.* Революция ожиданий // *День*. – 2005. – № 106.